

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Kuramsal Makale / Theoretical Article

Sekülerleşme ve Devlet: “Mardin Tezi”, Edebiyat Alanları ve Toplumsal Sermaye

Secularization and the State: The “Mardin Thesis”, Literary Fields, and Social Capital

Barış BÜYÜKOKUTAN¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

Corresponding author:

Barış BÜYÜKOKUTAN,
Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat
Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Rumelifeneri
Yolu, 34450 İstanbul, Türkiye
E-mail: bbuyukokutan@ku.edu.tr

Received: 04.05.2018**Accepted:** 26.05.2018**Citation:** Büyükokutan, B. (2018).

Sekülerleşme ve devlet: “Mardin tezi”,
edebiyat alanları ve toplumsal sermaye.
Journal of Economy Culture and Society, 58,
177-194.
<https://doi.org/10.26650/JECS421157>

Öz

Türkiye’de sekülerleşme süreçlerine devletin müdahil olmasının o süreçleri seçkinci bir yola sokarak kalıcılıklarını önlediği tezi sıklıkla dile getirilir. 1940’lardaki bir devlet ediminin iki kültürel üretim alanını (şiir ve roman) nasıl etkilediğini ele alan bu makale, sekülerleşmeyle ilişkisi olmayan bu edimin birbirine çok benzeyen bu iki alanın insan sermayesini farklı şekillerde değiştirerek sekülerleşme süreçlerini farklı yönlere soktuğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, anılan tezin temel bir dayanağı olan devletin sekülerleşme süreçlerinden elini çekmesinin mümkün olduğu varsayımını tartışmaya açmakta ve devletin “karar değişkeni” olmaktan çıktığı, sivil toplum ve toplumsal sermaye perspektifli bir sekülerleşme kuramının öneminin altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sekülerleşme, Şerif Mardin, 1940 kuşağı**ABSTRACT**

This article concerns the thesis that state intervention into secularization processes in Turkey vitiates those processes by making them more elitist. By demonstrating that a state action that had nothing to do with secularization pushed the secularization processes of two similar fields of cultural production (poetry and the novel) in opposite directions by changing their composition of human capital in the 1940s, it questions a key assumption of the aforementioned thesis—i.e. that it is possible for the state not to intervene in secularization. It thus calls for a secularization theory in which the state ceases to be the key independent variable—a theory that takes the perspective of civil society and of social capital instead.

Keywords: Secularization, Şerif Mardin, The 1940 generation

EXTENDED ABSTRACT

It is a commonly held view that state intervention into secularization processes has given those processes an elitist character and thus prevented them from attaining permanence. Associated, among others, with the late Şerif Mardin, this thesis applies to culture as well as to politics: the secularization of culture (defined as the autonomization of cultural practices from religious authority) was tainted, Mardin and his associates hold, by the heavy hand of state bureaucrats who wanted to get things done quickly and without taking into account the priorities of people other than themselves. This article is an attempt to evaluate the Mardin thesis from within by assessing the impact of a particular state action on the human capital of two fields of literary production, i.e., poetry and the novel.

While the secularization of the field of poetry took a remarkably inclusive turn for the Turkish context in the 1950s, in the field of the novel the picture resembles the Turkish stereotype: a vicious and sterile cycle of contention between elitist, top-down secularization on one hand and anti-secularist Islamism on the other. In articles published elsewhere, I showed that a crucial difference between the two fields concerned their autonomy, in the Bourdieusian sense, from politics: featuring a higher dose of such autonomy, the field of poetry was able to "bracket" dangerous political conversations, thus making it less likely for typically left-leaning non-pious poets and typically right-leaning pious ones to give up on each other before truly weighing each other as partners in a shared literary enterprise.

This article traces the two fields' levels of autonomy from politics to an unintended consequence of the persecution of socialist writers in the 1940s. By making it harder for left-wing writers to stay in touch with the semi-formal institutions of the world of poetry, such as coffeehouses and journals, this action ended up pushing those writers to the novel, where one could thrive in relative isolation. In the novel, such ex-poets instituted the dominance of the village novel, a genre with very little autonomy from politics. The places they were forced to vacate in the field of poetry were eventually filled by formalistically-minded poets of the İkinci Yeni movement, whose relative indifference to politics in the 1950s allowed some pious poets to build friendships and literary alliances with non-pious peers in the context of a nonreligious (but not anti-religious) framework of rules for the assessment of poems and poets.

As such, not only were the two processes of secularization related, they also corresponded to the formation of distinct patterns of social capital. Using both quantitative and qualitative methods, I document the networks that dominated the two fields and illustrate the effects of those networks by focusing on two events—the failure of Attila İlhan's challenge to İkinci Yeni's cosmopolitan formalism and the failure of the formalist novelist Yusuf Atılgan to prevail over Fakir Baykurt in the 1958 Yunus Nadi Award. In both events, robust network assets were fundamental for the eventual winners of the struggle, and the losers were characterized less by the lack of literary merit than by the lack of such network assets.

This article interprets these findings as casting doubt on the meaningfulness of the Mardin thesis—that thesis is neither right nor wrong but simply meaningless. This is because, for an act to be prescribed as a moral duty, it must be viable given the actor's resources—"ought" presumes "can." By contrast, it does not seem possible for the state not to affect the processes of secularization in culture: when state elites intervened against socialist writers in the 1940s, what they had in mind was not at all the inclusiveness of poetry's or novel's secularization; they were motivated by geopolitical concerns such as the building of a safety net against the Soviet menace that haunted them. Because of the sheer size of the state's resources and its inherent inability to control the indirect consequences of the deployment of those resources, the state shapes secularization even when state elites are not trying to affect that process.

What this calls for, this article argues, is a theory of secularization in which the state is not the privileged independent variable to be intelligently guided by enlightened cadres but a loose cannon that

will enter the picture in unpredictable ways in unpredictable moments. Theories of secularization must take the perspective of civil society instead and reconcile themselves to a high degree of uncertainty when the state is involved, unless forces in civil society converge, focusing all their energies in the same direction. In that case, the actions of the state will simply not matter much.

1. Giriş

Türkiye'nin sekülerleşme deneyimine dair yazılanlar arasında kabaca "liberal" diye tarif edilebilecek bir literatür mevcuttur. Şerif Mardin'in yazılarında en iyi örnekleri gözlenen bu literatürün temel tezleri, devletçi merkezîyetçiliğin sekülerleşmeyi toplumsal tabanını daraltarak doğal rotasından çıkarttığı; estetik ve etik içeriğini cılızlaştırdığı; ve böylece belki de İslamcılığın zaferini hazırladığı olarak özetlenebilir. Prens Sabahattin, Cemil Meriç, İdris Küçükömer ve Besim Dellaloğlu gibi yazarlarda izleri bulunabilen bu görüşlere göre sekülerleşme ancak Anglo-Amerikan geleneğindeki gibi bir "bırakınız tapsınlar" siyasasına evrildiğinde demokratikleşmeye ve toplumsal uzlaşmaya yarayabilir ve ancak bu şekilde kalıcılaşabilir.

"Mardin tezi"nin kuramsal dayanaklarındaki sorunlar hakkında çok şey yazılmıştır, ancak bu tür dışarıdan eleştiriler tezin çekiciliğini yok etmemiştir—en sert eleştirmenleri (ör. Tuğal, 2009) bile Mardin tezini tümüyle reddetmekten kaçınabilmektedir. Bu yüzden bu makale Mardin tezini kendi evinde, kendi terimleriyle ve ampirik olarak sınamak için yazılmıştır. Amacım bulgulardan hareketle tezi daha kapsayıcı bir biçimde yeniden inşa etmenin olasılığını tartışmaktır. Bu amaçla devletin seçim ve eylemlerinin kültürel üretim alanlarının (Bourdieu, 1993, 1996) sekülerleşmesinde nasıl bir etki yaptığına bakmak istiyorum. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Türkiye şiir çevrelerinin roman çevrelerine göre daha katılımcı bir sekülerleşme süreci yaşadığı bulgusundan (Büyükokutan, 2017, 2018) hareketle, bu süreçlerin şekillenmesinde devletin oynadığı rolü bulmak, bu rolün Mardin'in betimlediğine ne kadar benzediğini sormak ve Mardin tezini normatif boyutunu ne kadar desteklediğini tartışmak istiyorum.

Bu amaçlarla topladığım tarihsel bilgiler, Mardin tezinin temel varsayımlarından birinin yanlışlığına dikkat çekiyor: Devletin sekülerleşmeden elini ayağını çekmesi devletin "sahipleri" bunu istese bile mümkün gözüküyor. Buna aynı devlet ediminin farklı alanlarda farklı (yani içerici ya da dışlayıcı) sekülerleşme örüntülerine yol açtığı bulgusu da eklenince devleti biçimlendirerek sekülerleşmeyi biçimlendirme arzusu, Kemalist varyantının yanısıra liberal varyantıyla da aşılması gereken bir ufuk olarak karşımıza çıkıyor. Müdahil bir sekülerleşme tezi için devlet bir karar değişkeni değil sürecin diğer aktörlerinin kabullenmesi gereken bir serseri mayındır—devlet elitlerinin edimleri o süreci mutlaka biçimlendiriyor, ancak o biçimlendirmenin süreci ne yöne iteceğini kestirmek mümkün gözüküyor. Böyle bir tezin yazarlarının hedef kitlesi devleti "ele geçirmeyi" aklından bile geçirmeyen aktörler olmalıdır; bu kitleye "öğretilebilecek" şeyler de çok temel – ve kitlenin muhtemelen zaten bildiği – bazı ilkelerle sınırlıdır: kendi içinde ilişkileri sıkı tutmak ve "dışarı" ile belli bir mesafeyi korumak.

2. Türkiye Sekülerleşmesi ve "Mardin Tezi"

Batı dünyası dışındaki ilk sekülerleşme süreçlerinden birini yaşamış olduğu için Türkiye, Hindistan, Fransa ve ABD ile birlikte sekülerleşmeyle ilgilenenler için çalışılması elzem yerlerden biri olagelmıştır (bkz. Cady ve Hurd, 2010; Calhoun, Juergensmeyer ve VanAntwerpen, 2011; Jakobsen ve Pellegrini, 2008). Böylece Osmanlı/Türkiye deneyimi akla gelebilecek her açıdan çalışılmış gibi gözükmektedir: makro ölçekli çalışmalar (Kuru, 2009; Mardin, 1973; Tepe, 2008) kadar mikro ölçekli çalışmalara (Özyürek 2006; Tuğal, 2009) konu olmuş; sosyologlar (Göle 1996; Mardin, 1973, 1989) ve siyaset bilimciler (Kuru, 2009; Tepe, 2008; Toprak, 1981; Yavuz, 2009) kadar antropologlar (Navaro-Yashin, 2002; Özyürek, 2006) tarafından incelenmiştir. Sosyolojiye bakıldığında Weberci yaklaşımlar (Mardin, 1962, 1973, 1989) kadar Marxçı (Berkes, 1964; Tuğal, 2009) ve postyapısalcı (Göle, 1996) olanlar da göze çarpar.

Bu çeşitliliğe rağmen literatürde bazı konularda konsensustan bahsedilebilir. Bunların en

önemlisi, Türkiye sekülerleşmesinin katılımcı ve açık olmaktan çok dışlayıcı ve elit niteliğidir. Sekülerleşmenin Osmanlı ve Türkiye deneyiminde aşağıdan yukarıya değil yukarıdan aşağıya doğru çalıştığı sıklıkla vurgulanmıştır. Bu görüşte Osmanlı/Türk sekülerleşmesi hızla gerileyen ve sürekli tehdit altında olacağı öngörülen bir devleti diriltmenin çabuk bir yolu olarak kurgulanmış bir toplumsal mühendislik projesi olarak karşımıza çıkar. Başka bir deyişle, sekülerleşme modelleri arasında ideal tipik bir ayırım gözetildiğinde Türkiye deneyiminin katılımcı Anglo-Amerikan tipinden ziyade militan Fransız tipine benzediğinden söz edilir. Kimi örneklerde bu seçim meşrulaştırılırken (ör. Berkes, 1964), özellikle daha yakın dönemde yazılanlar eleştirel bir çizgide konuşlanır (ör. Kuru, 2009; Yavuz, 2009).

Şerif Mardin, 1960'lerden beri yazdıklarıyla bu son yaklaşımın duayeni olmuş ve en etkili örneklerinden bazılarını üretmiştir (ör. Mardin, 1971, 1989, 2011). Toplumların birer merkezi olduğu ve merkezin etrafında o merkeze yaklaşmaya çalışan çevresel aktörler olduğu varsayımlarından (Mardin, 1973) hareketle, Osmanlı/Türk toplumunun merkezine devleti ve devlet sayesinde serpiyen statü gruplarını oturturken eşraf, ticari burjuvazi ve köylülüğü çevrenin öğeleri arasında değerlendirerek Weberci yaklaşımın Türkiye sosyolojisindeki en yetkin örneklerinden birini vermiştir. Osmanlı/Türk modernleşmesini merkez ve çevre arasındaki tek iletişim kanalı olan “dini kurum”un Batıcı bir bürokratik elit tarafından cendereye alınması olarak yorumlayarak Kemalizmin bastırdığı “irticai” hareketlerdeki demokratik bir potansiyelin altını çizmiştir. Bu çözümlemeden çıkan normatif önerme, devletin din konusunda tarafsız davranarak her grubun kendi inanç pratiklerini sürdürmesine izin vermesidir—Mardin’in Weberciliği, sosyolojik temelleri kuvvetlendirilmiş bir liberalizmin din alanındaki izdüşümünü oluşturur.

“Mardin tezi”nin kuramsal dayanakları Marx’ın yeniden yükselişe geçtiği (ör. Brown, 2003; Graeber, 2001, 2014; Streeck, 2014, 2016) ve Weberciliğin dönüşüm üstüne dönüşüm geçirdiği (ör. Gorski, 2003, 2011) günümüzde artık çok da sağlam gözükmeyebilir. Toplumun tek bir merkezi olduğu varsayımı, en az o tek merkezde ekonomik sermayenin değil siyasal iktidarın bulunduğu ve bu iki gücün birbiriyle çatışmalı olduğu savları kadar kuşku uyandırıcıdır. AK Parti iktidarının ilk yıllarında akla yakın duran çevrenin merkeze gelmesi tezi ise 2010’dan beri gittikçe daha az yorumcuyla tatmin etmektedir—bu süreci yeni ve en az selefi kadar acımasız ve otoriter bir merkezin kuruluşu olarak okumak, bizzat Mardin’in “mahalle baskısı” çıkışı da değerlendirilirse, fazlasıyla mümkündür.

Yine de bu tür eleştirilerin Mardin tezini kesin bir biçimde çürüttüğünü söylemek yanlış olur. Ampirik yanlışımanın bile bilimsel tezleri tarihin çöplüğüne göndermeye yetmediği bilgi sosyolojisinin açıkça ortaya koyduğu bir durumken (Burawoy, 1989; Kuhn, 1970; Lakatos ve Musgrave, 1970) kurama kuramla karşı çıkmanın, hele de “herkesin kuramı kendine” çağında sınırlı etki yapacağıın altı çizilmelidir.

Bu nedenle Mardin tezinin Mardin’in kendi çerçevesinin içinden de eleştirilmesi gerektiğini ve bu eleştirinin kuramsal düzeyde kalmaması gerektiğini düşünüyorum. Sekülerleşme çalışmalarının bugün aldığı yön doğrultusunda (ve Mardin’in kendisinin estetik konusunda yazdıklarını düşünerek) devlet yerine kültürü araştırma nesnesi yaparak ve araştırmanın ölçeğini makro düzeyden mikro düzeye çekerek Türkiye’de Anglo-Amerikan deneyimiyle birlikte anılagelmış dinamiklerin görüldüğü alanları, alışılmış sekülerleşme örüntülerinin egemenliğindeki alanlarla karşılaştırmayı öneriyorum. Tezim, daha demokratik sekülerleşme biçimlerinde de devletin izlerini bulmanın mümkün olduğu ve belki de devletin sekülerleşme konusunda nötr durmasının imkansızlığıdır.

3. Şiir ve Roman Çevrelerinde Sekülerleşme Örüntüleri

Türkiye’de farklı sekülerleşme izleklerinin gözlemlendiği yerler olarak şiir ve roman çevrelerini değerlendireceğim. Önceki çalışmalarımda (Büyükokutan, 2017, 2018) roman çevrelerinde Türkiye stereotipine çok yakın bir deneyimin egemen olduğunu, şiir çevrelerinde ise 1950’lerden itibaren sekülerleşmenin tabanının hatırı sayılır ölçüde geniş olduğunu bulmuş ve bu farkı şiir çevrelerinin siyasetten Bourdieücü anlamda biraz daha özerk olması ve şiir çevrelerindeki etkileşim yoğunluğunun daha yüksek olmasıyla açıklamıştım. Bir sonraki bölümde bu etkenlerden ilki üzerinde devletin etkilerini tartışacağım. Ancak önce bahsettiğim çalışmalarımı kısaca özetlemek yerinde olacaktır.

Şiir çevrelerinde en geç İkinci Yeni’den beri eksik olmayan bir figür vardır: klasik İslami edebiyat geleneğinden çok modern (ve postmodern) Batı edebiyatlarıyla anılagelen pratiklerden beslenen; birçok Türkiyeli Müslümanın konuları dolayısıyla uzak duracağı şiirleri “iyi şiir” diyerek benimseyebilen dindar Müslüman. Bu figürün örnekleri olan Sezai Karakoç, Cahit Zarifoğlu, Ebubekir Eroğlu ve Cahit Koytak’ın biyografileri incelendiğinde dindar olmayan şairlerle tanışıklık, dostluk ve işbirlikleri dikkat çeker. Karakoç’un Cemal Süreya ile inişli-çıkışlı arkadaşlığı bu kozmopolit ilişkilerin en bilinen örneği olarak göze çarpar.

Bu tür ilişkilerin şiirin “kalburüstü” tabakasını ne kadar biçimlendirdiğini bulmak amacıyla bir antoloji ve edebiyat tarihi taraması ve o taramadan çıkan isimlerle network analizi gerçekleştirdim. Siyasi yelpazenin her iki tarafından seçtiğim yedi kaynaktan (Fedai, 2011; Fuat, 2008; Kabaklı, 2002; Karaalioglu, 1983; Kolcu, 2011; Necdet, 1993; Soysal, 2005) 1930-1980 yılları arasında aktif isimlerden en çok anılan 35’inin biyografilerini, otobiyografilerini, yazılarını, günlüklerini, yazışmalarını ve fotoğraflarını iki yıl boyunca inceleyerek birbirlerinden hangileriyle kalıcı ilişkiler içinde olduklarını buldum. Buna göre bu 35 kişi içerisindeki dindar olmayan şairlerden yüzde 48.38’i anılan dönemde en az bir dindar şairle düzenli olarak etkileşim halindeydi.

Benzer bir çalışmayı aynı saiklerle seçtiğim 5 kaynaktan (Fedai, 2011; Kabaklı, 2002; Korkmaz, 2013; Moran, 1983, 1990, 1994; Ünlü, 2009) çıkan 31 romancı için yürüttüğümde çok farklı bir resim belirdi: Şiir çevrelerinde yüzde elliyeye yaklaşan dindar-dindar olmayan etkileşim oranı, onlardan birçok açıdan hiç de farklı olmayan roman çevrelerinde yüzde 3.7 ile sınırlıydı. Bu fark, Yeni İslamcı hareketin romandaki görece güdüklüğü kadar dindar romancıların dindar olmayan romancılara bazen duyduğu düşmanlığı da açıklıyordu: roman çevreleri, dindar-dindar olmayan ekseninde ikiye bölünmüştü; bu iki dünya arasındaki ilişki çok sınırlıydı; ve bu ilişkisizlik hali kendisini mağdur hisseden İslami kesimde ciddi bir içerleme duygusu yaratmıştı. Kısacası, şiir çevrelerinde sınırlı da olsa bir ortak yaşamdan ve bunun sonucunda neredeyse kendiliğinden gelişmiş gibi gözükebilen bir sekülerleşmeden bahsedilebilecekken roman çevrelerinde durum literatürde Türkiye genelile özdeşleştirilenden farklıydı.

Birbirine bu kadar benzeyen iki çevrenin sekülerleşme örüntülerinin böylesine ayrıksı olmasını iki etkenin bileşimiyle açıkladım. Bunlardan ilki olan siyasetten Bourdieücü anlamda özerklik, sayısal yöntemlerle gösterdiğim üzere, biçem-içerik tartışmalarında İkinci Yeni’den itibaren biçemi vurgulayan aktörlerin ortaya çıktığı şiirde romandakinden daha yüksek bir seviyede seyretmişti. Bourdieu’nün terimlerini kullanacak olursak, şiirde alana özgü sermayenin tanımı siyasi kimlik ve pratiklerden daha bağımsız olarak yapılıyordu; böylece dindarların sağa, dindar olmayanların ise sola meyletmesinin iki grubun bir araya gelmesini engellemesi olasılığı düşüyordu.

Ancak yine sayısal yöntemle gösterdiğim üzere şiirin siyasetten özerkliği şiir-roman kontrastını tek başına açıklayabilecek düzeyde değildi. Siyasetten özerkliğe ek olarak, özerkliğin etkisini

güçlendirecek dinamikler gerekiyordu. Aradığım etkenleri etkileşim yoğunluğunu arttıran etkileşim dinamiklerinde, yani sosyalleşme biçimlerinde ve edebiyatın üretim süreçlerinin örgütlenmesinde buldum. Kahveler, pastaneler ve meyhaneler gibi yarı-kamusal ortamlarda şairler romancılara göre daha çok zaman geçiriyordu; ayrıca şairler edebiyat dergilerine romancılardan daha bağımlı oldukları için yine çoğunlukla şairlerden oluşan dergi editörleriyle daha sıkı ilişkiler içindeydiler. Siyasetten özerklik iki yazar arasındaki ilişkilerin siyasetin kayalarına çarparak batmasını zorlaştırırken, sosyalleşme biçimlerinin ve edebiyatın üretim süreçlerinin beslediği etkileşim yoğunluğu, ilişki kurma denemelerinin sıklığını arttırıyordu. Antoloji ve tarih çalışmamdan elde ettiğim şairler arasında etkileşim yoğunluğu romancılarınkinin iki buçuk katı seviyesindeydi.

4. Şiirde ve Romanda 1940 Kuşağı

Peki siyasetten özerkliği ve etkileşim dinamiklerini şekillendiren etkenler hakkında ne söylenebilir? Etkileşim dinamikleri için bu soruya verilebilecek cevap büyük ölçüde diğer etkileşim dinamikleriyle ve, edebiyat özelinde, edebi türlerin özellikleriyle sınırlıdır. Siyasetten özerklik ise hem daha inişli-çıkışlı bir değişkendir hem de iniş ve çıkışlarını şekillendirmesi mümkün etkenlerin listesi daha uzundur. Bu bölümde bu etkenlerden birine, devlet seçkinlerinin jeostratejik saiklerle yaptığı bir seçimin dolaylı sonuçlarına odaklanacağım. Bu seçim hem şiir hem roman çevrelerini etkiledi, ancak bu iki etki zıt yönlerdeydi—şiiri siyasetten özerkleştirerek katılımcı sekülerleşme süreçlerinin önünü açarken romanı siyasete daha da angaje ederek ‘Türk tipi’ sekülerleşmeyi perçinliyordu. Bahsettiğim seçimin devlet seçkinleri açısından sekülerleşmeyle hiçbir ilişkisi olmadığını bir kez daha vurgulamalıyım.

Bu seçim “1940 Kuşağı” olarak anılan sosyalist şairler grubunun ani bir kararla daha önce görülmemiş bir baskı altına alınarak şiir çevrelerinden uzaklaşmak zorunda bırakılmaları idi. İkinci Dünya Savaşı’nın ve Soğuk Savaş’ın yolaçtığı durumlardan bağımsız düşünülemez olan bu edim, sosyalist şairlerin önemli bir kısmını aciliyet kazanan siyasi konuları daha rahatça işleyebileceklerini düşündükleri düzyazıya, özellikle de roman ve hikayeye iterek odağımdaki iki çevrenin de insan sermayesinde ciddi dönüşümlere yol açtı. Romana yönelen sosyalist yazarlar, 1950’lerin biçimde yenilik arayışlarını yeni evlerinde yenilgiye uğratacak sayıda ve birbirlerine yakın idiler ve, bu arayışlar Nazım Hikmet’le başlamış olmalarına rağmen, onlara tepki göstermek için yeterince nedene sahip olduklarını düşünüyorlardı. Şiirde ise 1940 Kuşağı’ndan boşalan yere gelenler yenilik arayışlarını siyasi temalardan uzaklaştırdılar. Böylece şiiri siyasi iktidarın yürümesine sokmasalar bile ne CHP’nin ne DP’nin itiraz etmek için fazlaca sebep bulmadığı şiirleri ürettiler. Katılımcı sekülerleşme bu süreçlerin hiç kimse tarafından beklenmeyen bir sonucu olarak ortaya çıktı.

Nazım Hikmet’in 1929’da yayımlanan 835 *Satır*’ının ardından Türkçe edebiyatta ilk defa büyük sayıda genç sosyalist yazar belirmeye başladı (Altınkaynak, 1977; Ilgaz ve Yağcı, 1993; Kurşunluoğlu, 1967; Toprak, 1968). 1920 ve 30’ların eğitim reformlarından beslenen bu yazarlar çeşitli adlarla anılageldiler, ancak ‘1940 Kuşağı’ adı zaman içinde öne çıkmıştır. Rıfat Ilgaz’a (Ilgaz ve Yağcı, 1993, s. 16–17) göre grup 16 yazardan oluşuyordu (Tablo 1).

Bu yazarları bir kategorinin ötesine geçirerek bir edebiyat akımı yapan şey, birbirleriyle kurdukları dostluk, dayanışma ve (sınırlı) rekabet ilişkileri idi—İstanbul’da Rusçuk Köftecisi, Marmara Kahvesi, Nisuaaz, Küllük Kahvesi ve Lambo’nun Meyhanesi gibi mekanları merkez edinen (Ilgaz ve Yağcı, 1993, s. 87–88) bu yazarlar için buralarda birlikte geçirdikleri zaman edebi kimlikleri için vazgeçilmez önemdedi:

Tablo 1: Rıfat Ilgaz'a göre 1940 Kuşağı yazarları.

A. Kadir	M. Niyazi Akıncıoğlu
Ahmed Arif	Mehmed Kemal
Arif Damar	Muzaffer Arabul
Attila İlhan	Ömer Faruk Toprak
Cahit Saffet Irgat	Rıfat Ilgaz
Enver Gökçe	Sabri Soran
Fethi Giray	Suat Taşer
Hasan İzzettin Dinamo	Şükran Kurdakul

[Nisuz'da] [Hasan İzzettin] Dinamo ile de aynı saatlerde karşılaştık. Buluşmamızın adı, yoklamada bulunmaktı. Bir gün ona: "Aman yoklamaları kaçırmayalım!" demiştim, "Üç yoklamada bulunmadık mı bizi şairlikten atıverirler sonra!" (Ilgaz ve Yağcı, 1993, s.88).

Ilgaz'ın listesindeki 1940 Kuşağı yazarlarının hepsi edebiyata şiirle giriş yapmıştı, ancak hemen hepsinin şiirdeki hızları çok geçmeden kesilecekti. Ilgaz'ın 1944'te yayımlanan kitabı *Sınıf*'ın başına gelenler bu deneyimin tipik bir örneğini oluşturur. *Sınıf*, bir aydan kısa bir süre piyasada kaldıktan sonra sıkıyönetim komutanlığına toplandı. Tutuklanacağını anlayınca iki buçuk ay kaçak yaşayan Ilgaz, mahkemeye bilirkişi olarak atanan Hilmi Ziya Ülken'in kitapta suç unsuru bulmamasına rağmen 6 ay hapis cezasına çarptırıldı ve bu cezayı son gününe kadar çekti. Ilgaz'ın sonraki iki şiir kitabı, *Yaşadıkça* (1947) ve *Devam* (1953) da toplandı. Ilgaz o ana kadar sürdürdüğü öğretmenlik mesleğini de kaybederek hayatını yazı yazarak kazanmak zorunda kaldı.

Ancak şiir kitapları çoğunlukla dergilerde yayımlanmış şiirlere dayanıyordu ve dergilerle iletişim de hapisteki veya kaçak yaşayan birisi için çok zordu. Kaldı ki şiirde Nazım Hikmet'le başlayan serbest nazım devrimi, şairleri bu yeni yönelimi geliştirmek için sürekli birbirlerine takibe zorluyordu; bu da yukarıda örnekleri verilen kahvehane, pastane, meyhaneye gibi mekanlarda zaman geçirmeyi zorunlu kılarak hareket özgürlüğü kısıtlı yazarlara dezavantaj yaratıyordu. Bu sorunları aşarak şiirlerini kitaplaştıranlar ise 1940'lar ve 50'ler Türkiye'sinde şiir yazarak geçimlerinin mümkün olmadığını hızla keşfettiler. Sonuç olarak Ilgaz'ın 1962'deki kitabı *Suluk Soluğa*'da yeni şiirler çok azdı, zira Ilgaz 1950'lerin sonu ve 1960'ların başında daha çok satan ve diğer yazarlarla iletişimi daha az gerektiren romana kayarak 1957'de çıkan *Hababam Sınıfı*'nın satış başarısının ardından 1959'da *Bizim Koşuş*'u yayımlamıştı.

Toplamda Ilgaz'ın listesindeki 16 yazardan 12'si – Ilgaz'ın yanısıra A. Kadir, Enver Gökçe, Ahmed Arif, M. Niyazi Akıncıoğlu, Mehmed Kemal, Attila İlhan, Arif Damar, Şükran Kurdakul, Muzaffer Arabul, Suat Taşer ve Hasan İzzettin Dinamo – hapis yattı. Hapse girdiği için Dinamo'nun da öğretmenlikle ilişkisi kesildi ve hapisten çıkar çıkmaz alındığı askerliği yedi yıl sürdü. A. Kadir hapis cezasının yanısıra 1943-1947 arasında beş farklı şehirde sürgünde geçirmiştir.

Şiirden başka bir türle ilgilenmeyen Ahmed Arif gibi 1940 Kuşağı üyeleri için bu cezalar edebi varlıklarının neredeyse tamamen silinmesi anlamına geliyordu. Edebiyatı, özellikle de şiiri götürülen mekan ve kurumlara erişimin kaybı, edebi kariyerler için telafisi imkansız sonuçlar doğurabiliyordu:

[Ahmed Arif] şiir matinerlerinde görünmezdi. (...) 154 aydınla birlikte o da tutuklanmıştı. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'nde okuyordu. Fakültesinden alıp götürmüşlerdi. İşkenceden geçirmiş, cezaevine atmışlardı. Kaşla göz arasında unutulmuştu. O zaman şairler tümden yasaklanabiliyor, gençliğin kafasından silinebiliyordu (Baykurt, 2002, s. 324).

1940 Kuşağı şairlerinin önünde böylece üç seçenek duruyordu. Ya şiirlerinin içeriğini değiştirecekler, ya bu baskıyla yaşamayı tüm sonuçlarıyla birlikte kabul edecekler, ya da roman gibi türlere yöneleceklerdi. İlk seçeneğin cazibesine görebildiğim kadarıyla hiç kapılmadılar. Dolayısıyla toplu izlekleri ikinci ve üçüncü seçeneklerin bir karışımı olarak gelişti: şiirde irtifa kaybederken romanda toplumculuğa yeni ufuklar açtılar. Şiirde onlardan boşalan yerde önce Nazım Hikmet'in biçimsel deneylerini CHP iktidarının itiraz etmediği temalara taşıyan ve CHP'li düşünce adamı/bürokratların desteğini alan Garip hareketi, sonra da bu yenilikleri daha da radikal-leştiren İkinci Yeni gelişti.

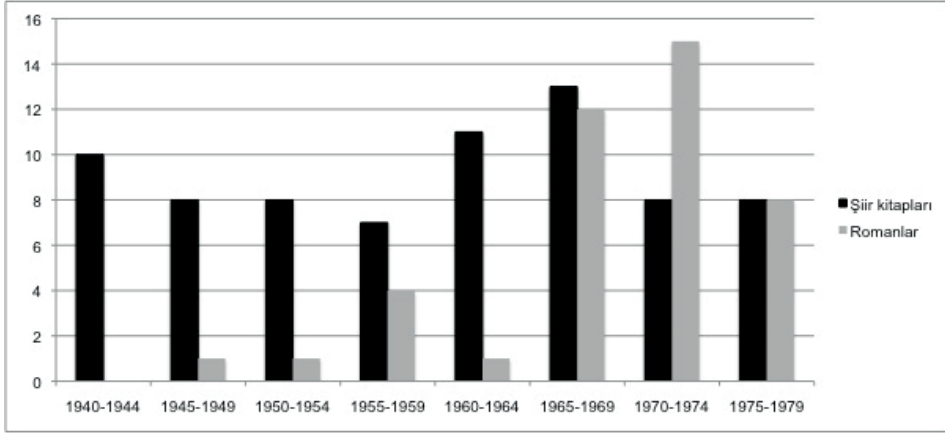
1940 Kuşağı'nın tarihsel izleğinin en iyi örneği olarak Hasan İzzettin Dinamo'nun gelişimi göze çarpar. Dinamo, şiirde toplumculuğa bağlı kalmanın cezasını birinci sınıf bir şair olarak anılmayarak çekerken aynı çizgide yazdığı *Kutsal İsyân* gibi romanlarla edebiyata tutunmayı başardı. Attila İlhan'a 1966 ve 1967'de yazdığı iki mektupta Dinamo, yirmi beş yıllık geçmişini şöyle yorumluyordu:

Varlık'ta yazdığınız pek lirik yazıyı okurken gözlerim yaşardı. Beni yirmi beş yıl susturan trajediyi derinden duymuş bir haliniz vardı. (...) Yaşımız epeyce ilerlediyse de Türk edebiyatını yine de bizler yapmak ve Türk edebiyatı tarihindeki yerimizi almak zorundayız. Ahmet Kabaklı gibi gericilerin yazdığı edebiyat tarihinde ne kadar yerimiz yoksa Türk şiirini tam anlamıyla dejenere eden sonra da onun üzerine bir sultan gibi kurulan Garipçilerin yazacağı ya da salıklayacağı edebiyat tarihinde de öylece yerimiz olmayacaktır. Politikanın demir yumruğu bizi dediğimiz mağaralara kaparken onlar kendiliğimize boşalttığımızı sandıkları yerlere kururlar ve bizlere bir kez olsun dönüp bakmazlar ve insancıl bir acıma bakışı bile fırlatmaya tenezzül etmediler. Ölmek için sanat potansiyelimizi bir yere kanalize etmek istedik ve bundan *Kutsal İsyân* doğdu. (Akt., Sarmaşık, 2001, s. 347)

Orhan Veli takımından “çete” diye söz edişinizi çok yerinde buldum. Koyunun bulunmadığı yerde boy atan bu Abdurrahman Çelebi'lerde hiç insanlık duygusu da yok. *Yön* dergisinin son sayılarında Oktay Rifat'ın bir yazısını okumuştum. Nazım Hikmet'in bile kendilerinin etkisi altında kaldığından, hele onun arkasından gidenlerin büsbütün piyasadan silinip gittiklerinden ağzı kulaklarına vararak söz ediyordu. Ben, bu anlayışsızlığı çok acı buldum. Sanki bizler sahneden kendi yeteneksizliğimiz yüzünden çekilmişiz gibi. (Akt., Sarmaşık 2001, s. 348)

Ancak ne kadar içten gelirlerse gelsinler bu gibi sözleri objektif gerçeğin dolayimsız ifadesi olarak sunmak doğru olmaz—Rıfat Ilgaz ve Hasan İzzettin Dinamo gibi şairlerin ve onlara sempatiyle yaklaşan Fakir Baykurt gibi romancıların soldaki yazarların uğradığı haksızlıkların altını her fırsatta çizmesi ve hatta bu haksızlıkları belki de büyütmesi, Bourdieucü açıdan alandaki baskın pozisyonlara gelen rakipleri o pozisyonlardan indirmek için kullanılan yarı-bilinçli bir taktik olarak düşünülebilir. Özellikle bu ifadeler abartılı ise 1940 Kuşağı'nın şiirdeki yenilgisini devlet baskısından çok alan içi dinamiklere bağlamak daha doğru olur.

Dolayısıyla 1940 Kuşağı'nın şiirden romana devlet baskısıyla kaymasını başka yöntemlerle de göstermek gerekir. Bu amaçla Ilgaz'ın listesindeki yazarların 1940'tan 1980'e kadar yayınladığı romanlar ve şiir kitaplarını belirleyerek yıllar ilerledikçe şiir kitapları ve romanlar arasındaki dağılımı izledim (Şekil 1). Bu dağılım sosyalist yazarlar üzerindeki baskının geçici olarak hafiflediği 1960'ların ilk yarısı hariç romana artan ilgiyi net bir şekilde gösteriyor: 1950'lere kadar romana hiç yüz vermeyen 1940 Kuşağı yazarları, 1970'lere gelindiğinde yazdıkları her şiir kitabı için neredeyse iki roman yazıyorlardı.

Şekil 1. 1940 Kuşuğu yazarlarının romanları ve şiir kitapları.

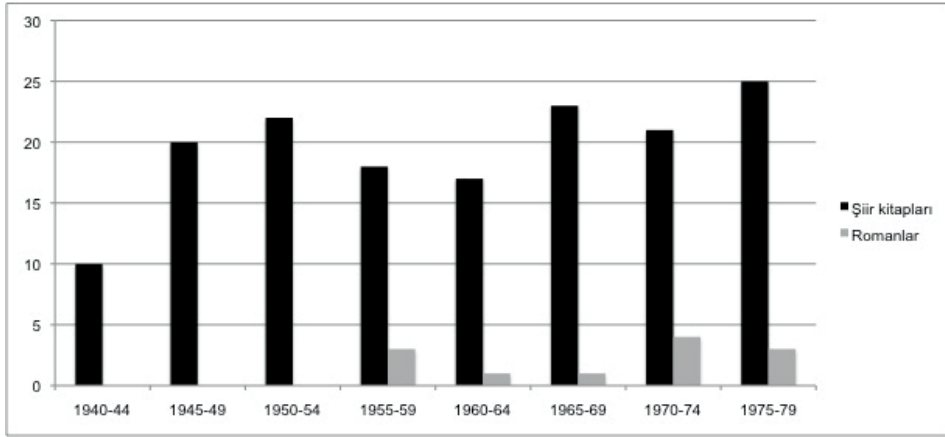
Yine de bu verilerin şiirde gerilemeden çok romanda ilerlemeyi gösterdiği iddia edilebilir—bizzat Tablo 1'e göre 1940 Kuşuğu yazarları 1950'ler ve 1960'larda da şiir kitapları yayımlamayı sürdürüyorlardı ve bu kitapların sayısının bir düşüş trendi içinde olduğunu söylemek, özellikle romandaki yükselişi tespit etmeye göre, zordur. Yazarların yaşlandıkça daha verimli olduğu düşünülse bile bu artış beklentisinin 1940'larda kitap yayımlamaya başlayan ortalama bir Türkiyeli yazar için ne seviyede olması gerektiği konusunda şu ana dek sunduğum veriler hiçbir şey söylemiyor.

Bu sorunları çözme stratejisi olarak karşılaştırmalı analizi düşündüm. Bu amaçla, yukarıda sözünü ettiğim antoloji çalışmamdan çıkan şairlerden 1930'lar ve 1940'larda alanda olan ve 1940 Kuşuğu'na dahil olmayanları izledim. İlk olarak, bu 15 şairin biyografilerini inceleyerek hiçbirinin hapis yatmadığını belirledim. İkinci olarak, bunların yayımladıkları roman ve şiir kitaplarını, 1940 Kuşuğu üyelerinkiyle aynı analize tabi tuttum. Bu şairlerin listesi Tablo 2'de, analizin sonuçları ise Şekil 2'te verilmektedir.

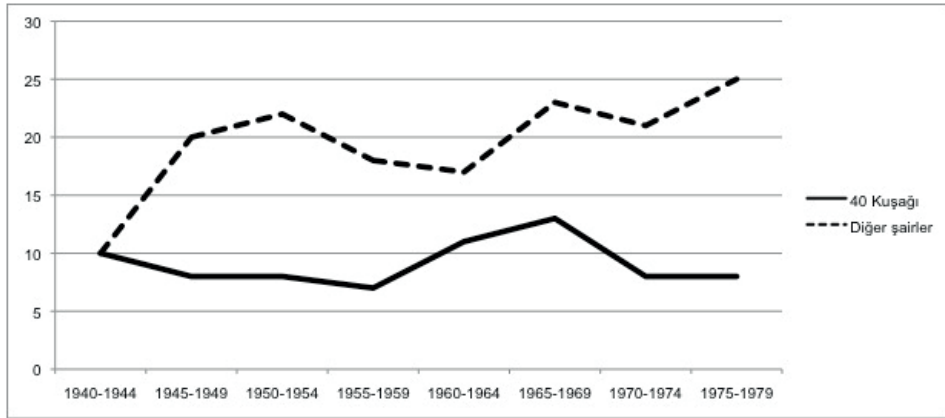
Şekil 1 ve 2'nin benzerliklerini de farklarını da oldukça çarpıcı buluyorum. Antolojilerden elde ettiğim "kontrol grubu"nun erken 1940'lardaki üretimi 1940 Kuşuğu'ninkine tıpatıp aynıdır—her iki grup da 1940'tan 1945'e kadar olan sürede 10'ar şiir kitabı yayımlarken romandan tamamen uzak durmuş. 1945'ten 1955'e farklılaşmanın ilk belirtilerini gözlemek oldukça kolaydır—1940 Kuşuğu yazarlarının şiir kitapları azalır ve romanları hızla artarken diğer grubun şiir kitapları iki katına çıkıyor ve romana ilgileri marjinal seviyede devam ediyor. Makas 1955-1965 arasında, özellikle de 1960'tan sonra daralır gibi olurken daha sonra sosyalist yazarlara baskı

Tablo 2: 1940 Kuşuğu'nun şiir alanındaki çağdaşları.

Asaf Halet Çelebi	Melih Cevdet Anday
Bedri Rahmi Eyüboğlu	Nahit Ulvi Akgün
Behçet Necatigil	Necati Cumalı
Cahit Külebi	Oktay Rifat Horozcu
Celal Sılay	Orhan Veli Kanık
Ceyhan Atuf Kansu	Sabahattin Kudret Aksal
Fazıl Hüsnü Dağlarca	Ziya Osman Saba
İlhan Berk	

Şekil 2. 1940 Kuşağı'nın çağdaşı şairlerin romanları ve şiir kitapları.

Şekil 3. 1940 Kuşağı ve rakiplerinin şiir kitapları.

yeniden artınca iyice açılıyor. İki grubun şiir kitaplarını bir arada izlemek (Şekil 3) resmi daha da açık bir şekilde ortaya koyar: aynı seviyede başlayan iki gruptan 1940 Kuşağı yerinde sayarken diğerinin üretimi iki buçuk katına çıkmıştır.

5. Devlet Müdahalesinin Yankıları, I: Şiir Alanı

Şekil 1, 2 ve 3'te özetlenen veriler, Hasan İzzettin Dinamo'nun Attila İlhan'a yazdığı mektuplarda ifade edilen öfke ve kırgınlığın objektif temellerini ortaya koyar: Türkçe şiir, sanatsal yetkinlikleri birbirine çok benzer iki gruptan birisinin siyasi baskılarla şiir alanından uzaklaştırılmasının sonucu olarak 1940'ların ikinci yarısından itibaren belli bir yöne girmiş gibi gözüküyor. Bu bölümde şiirdeki bu kaymayı İlhan'ın Garip ve İkinci Yeni'yle mücadelesine yoğunlaşarak daha detaylı olarak anlatacağım.

1940 Kuşağı'na şiirden el çektirilmesi dindar ve dindar olmayan şairlerin yakınlaşmasını hemen başlatmadı. Yukarıda anlatılan kovuşturma, sürgün ve baskıların sonucu olarak Nazım

Hikmet'in başlattığı serbest nazım devriminin bayraktarlığı, önce Garip hareketine geçti. Hareketin lideri Orhan Veli Kanık'ın *Yaprak* dergisine yazdığı başyazıların önemli bir bölümü laiklik ve irtica üzerineydi; bu yazılarda Kanık CHP'nin temsil ettiği ve 2002'ye dek Türkiye deneyimiyle özdeşleşen militan laikliğin ateşli bir temsilcisi olarak karşımıza çıkar. Hareketin "şairane"liğe karşı takındığı tutum da biçem-içerik tartışmalarında içerik tarafında durduğunun göstergesi olarak düşünülebilir. Dolayısıyla dindarlar ve dindar olmayanların iletişiminin önündeki en büyük engel olan gündelik siyaset tartışmalarının, Garip'in egemenliğinde geçen yıllarda şiir alanını gölgelemeye devam ettiği iddia edilebilir.

Ancak Garip hareketi bir yönüyle de sanatsal özerkliğin savunusu idi—herşeyin şiire konu olabileceği savı, Kanık ve arkadaşlarını şiiri kendi kendine yeterli bir dünya haline getirme mücadelesinin bir parçası yapıyordu. Böylece şiir siyasetten pratikte ayrılmaya da o ayrışmanın bir önkoşulu yerine getirilmiş oluyordu. Garip'le birlikte siyasetten özerklik bir potansiyel olarak Türkiye şiir alanının ufkunda yeniden belirmişti.

İkinci Yeni hareketi, Garip'ten devraldığı bu mirasın üstüne yoğun bir biçimsel deneyler bütünü inşa ederek o potansiyeli aktüel dönüştürmüştür. Cemal Süreya, İlhan Berk, Turgut Uyar ve Edip Cansever gibi şairler, şiiri bir öyküleme aracı olarak değil anlamları sorgulamaya açılan kelimelerle çizilen soyut bir resim olarak düşündüler. Ortaya koydukları kelime-resimlerde zaman zaman siyasi içerik hissedilebilse de bunlar deneysel doğaları gereği çoksesli-çokanamlı metinlerdi ve vurgu ne söylendiğinden çok nasıl söylendiğinin üzerindeydi. Sosyalist kimliğini ön plana koyan yazarlar, bu şiiri 'biçimci'likle yaftalayıp reddetmekte gecikmemişti:

1950'den sonra şiire giren şairler, ta Namık Kemal'den beri kurulmuş, gelişmiş şiir dünyamızı özde yenileyerek yürütememişler, bu dünyanın içinde güçlü olmadığı için sesleri, yetenekleri yetersiz olduğundan; sözcük oyunlarına sapsmışlar; "biz bunalıyoruz" diye tutturmuşlardır. Bunalım nedeni olarak da Demokrat Parti'nin baskısını ileri sürmüşlerdir. Elbet böyle bir baskı, şairler – eğer korkak değilse, yetenekliyse – durduramazdı, bunalıma sürükleyemezdi. (Kocagöz, 1983, s. 73–74)

Bu eleştirinin en güçlü kaynağı, hayatta kalmayı ve edebiyata tutunmayı başaran 1940 Kuşağı yazarlarından Attila İlhan olmuştur. İlhan'ın 1951'de artık kendisinin bir karikatürüne dönüşmekte olan Garip'e yönelttiği saldırının okları kısa süre sonra İkinci Yeni'ye döndü. *Pazar Postası*'nda başlayan bu mücadeleyi İlhan bir süre sonra daha Yılmaz Gruda ve Güner Sümer gibi genç yazarların çıkardığı *Mavi* dergisine taşıdı.

İlhan'ın amacı bu yazarları da yanına ya da arkasına alarak İkinci Yeni'ye alternatif oluşturacak "sosyal realist" bir hareket başlatmaktı. Ancak *Mavi* ekibi İlhan'ın liderliğini kabul etmedi. Tersine, bu şairler 1940 Kuşağı'nın yokluğunda edebiyat dergilerinde geniş bir etki alanını hızla kazanan İkinci Yeni'nin çekimine kapıldı. *Mavi*'nin 25. sayısında şu not vardı:

Bazı gazete ve dergilerde *Mavi* 'sosyal realizm' organı olarak gösterilmektedir. Dergimizin 'sosyal realizm' ile hiçbir ilişkisi yoktur. *Mavi*, bu konudaki gerçeği ortaya çıkarabilecek tartışmalara, zemin hazırlayabilmek ümidiyle Attila İlhan'ın yazılarına sütunlarında yer vermiştir" (Akt., İlhan, 1996, s. 19).

Mavi'cilerin bu tutumu ve İkinci Yeni'ye yaklaşması, İlhan'ın destekçilerinden yayıncı Avni Dökmeci'ye şu satırları yazdırıyordu:

Genç nesil sanatçısı Attila İlhan, neslinden aldığından çok kendinden katmasını bildi ve kendini kabul ettirdi. Ya bu Yavru Nesil kendinden ne kattı? Sorarım size. Ama gene genç nesil sanatçısı Yılmaz Gruda, Attila İlhan'dan çok şey aldı, alıyor. Fakat kendinden de katmasını biliyor. Yalnız onda, sevmediğim değil, sevmediğim şu: Yavru Neslin yaygarasına katılması. Oysaki, yaygaraya ihtiyacı yok Gruda'nın. Söyleyeceği çok! Söylemesini bilsin yeter.

Bu Yavru Neslin zararı Attila İlhan'adır, dedim. Neden mi? Korkaklar da ondan. Ne idüğü belirsiz bir iki yazı çıktı 'Sosyal Realizm'in aleyhinde. Siniverdiler hemen. Bir ay bile geçmeden aradan dönüverdiler. Kem küme başladılar" (Akt., İlhan, 1996, s. 20).

İlhan'ın sosyal realizme yer açma çabasının yenilgiye uğramasının doğrudan sonucu olarak şiirde dindar aktörlere yer açan bir *nomos* oluştu: İkinci Yeni'nin biçemi ön plana alarak şiirin ana sorunu yapması, daha önce alanda kendine yer bulamayacak Sezai Karakoç gibi aktörlere bir fırsat sağlıyordu. İlhan'ın biraz da bu kozmopolit yapısına itiraz ettiği için reddettiği İkinci Yeni ve onu izleyen grupların üyeleri, 1960'ların daha politize ortamından bazen sosyalist realizme taviz vererek, bazen de sosyalist realizmi temellük ederek görece az zararlı çıktılar; İlhan bu süreçlere de itiraz etse de amacına ulaşamamıştır. Sonuç olarak Karakoç ve Cemal Süreya'nın 1950'lerdeki dostluğu zarar görse de tamamen kopmamış ve benzer ilişkiselliklere örnek oluşturmayı sürdürmüştür; Cahit Zarifoğlu'nun Süreya'nın dergisi *Papirüs*'te etkin bir varlık gösterebilmesi bu devamlılığın doğrudan sonucudur.

6. Devlet Müdahalesinin Yankıları, II: Roman Alanı

1940 Kuşağı'nın 1950'lerin ikinci yarısından itibaren romana yönelmesi, Attila İlhan'ın şiir alanında kaybettiği türden mücadelelerin roman alanında bambaşka sonuçlara ulaşmasını getirdi. İkinci Yeni'nin şiirde yolaçtığı dönüşümü romanda tekrarlamayı hedefleyen yazarlar, kendilerini şair dostlarının baş etmek zorunda kaldığından çok daha büyük ve etkili bir muhalefetle karşı karşıya buldular. Sonuçta romanda biçem, içeriğin gölgesinde kaldı ve böylece Sezai Karakoç gibi aktörlerin romanın kalburüstü tabakasına eşit haklara sahip birer yurttaş olarak katılması çok zorlaştı.

1940 Kuşağı romana giriş yaparken bu alanda şiirdekine benzer belirgin ve organize bir ege-men güç yoktu. 1930'lar ve 40'larda Türkçe roman Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Peyami Safa gibi birbirine benzemeyen bağımsız yazarların elinde geliyordu. Sosyalist yazarlar, bizzat Nazım Hikmet'in de yönlendirmesiyle, bu alana çok hızlı bir giriş yaparken birbirlerini kollamayı da ihmal etmediler. 1940 Kuşağı ex-şairlerinin yanı sıra Orhan Kemal, Kemal Tahir, Fakir Baykurt ve Samim Kocagöz gibi yazarların elinde Türkçe roman yeni bir yöne girdi.

Bu yönün en belirgin göstergesi, sayıları hızla çoğalan köy romanları idi. Mahmut Makal'ın *Bizim Köy*'üyle başlayan bu akım, 1950 ve 1960'larda Türkçe romanın ana damarını belirlemeyi başarmıştır. Yaşar Kemal'in elinde sanatsal açıdan en yüksek noktasına çıkan "Anadolu romanı" (Moran, 1990), edebi olduğu kadar toplumsal saiklerle yazılıyordu ve dolayısıyla vurgu biçemden çok içeriğin üstündeydi—bazı köy romancıları, romansal yapıyı didaktik amaçlarla kasten bozarak "toplumsal aydınlanma"ya hizmet etmeyi, Türkçe romanı derinleştirmek ve olgunlaştırmaktan daha önemli sayıyorlardı. Bunlardan en önemlisi olan Kemal Tahir, eserlerini sanatsal açıdan zayıf bulan eleştirmenlere roman türünün Batı emperyalizminin bir kolu olduğu iddiasıyla cevap verebiliyordu.

Kemal Tahir, Rıfat Ilgaz'ın 1940 Kuşağı listesinde yer alması da edebi izleği 1940 Kuşağı'ninkine paralel bir çizgideydi. Edebiyata şiirle girmiş, 1940'a kadar sadece şiir yazmıştı (Eğri-

bel ve Andı, 2010, s. 26). Şiirden romana kayması 1938'den 1950'ye kadar çektiği hapis cezasıyla çakışır. Hapiste geçirdiği süre düşünüldüğünde 1940 Kuşağı ile beraber anılmamasının sebebinin 1940 Kuşağı deneyimini 1940 Kuşağı üyelerinden daha yoğun yaşamış olması gösterilebilir. Bunun sonucu olarak Kemal Tahir'in romanları, bazı diğer köy romancılarınıninkiler gibi, Attila İlhan gibi edebi sermayesi daha güçlü sosyalist yazarlarca reddedilebiliyordu. 1970'lerin sonuna gelindiğinde benzer kaygıları bizzat bazı köy romancılarında bile bulmak mümkün oluyordu:

Marksist Öğretiye çok sıkı bağlı görünen kimi eleştirmecilerimize gelince, bunlar mangalda kül bırakmıyorlar! Ellerine aldıkları bir romandan, bir hikayeler kitabından önce, yazarını sorguya çekiyorlar: Sen solun neresindesin bakalım? Biz senin politik tutumunu biliriz... Ne demek istiyorsun bu romanda? Yorumun – öğretiyeye göre elbette – yanlış! Yine romandan çok romancıyı eleştirmeler, suçlamalar... (Kocagöz, 1983, s. 10–14)

Kemal Tahir gibi romancıların alanda ne kadar hızla egemen güç olduğunu ve bu dönüşümün siyaset-sanat ilişkisini daha dolaylı yoldan kuran ve biçimsel yenilikleri daha önemseyen aktörlere etkisini göstermek için 1958 Yunus Nadi Yarışması mükemmel bir odak noktası oluşturur. O yıl yarışan eserler arasında Fakir Baykurt'un köy romanı *Yılanların Öcü* ile beraber Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam*'ı öne çıkıyordu. *Aylak Adam*, romanda 1970'lerde Oğuz Atay'la anılacak deneysel tekniklerin erken bir habercisiydi; köyde değil İstanbul'da geçiyordu; ve, en önemlisi, emekçilerin egemenlerle mücadelesini değil bir rantiyenin bireysel çalkantılarını konu alıyordu. Kısacası, *Yılanların Öcü* köy romanının en iyi örneklerinden birini oluştururken *Aylak Adam* İkinci Yeni'yi doğuran edebi duyarlılıkların roman alanındaki izdüşümü idi.

Yarışmanın Halide Edip Adivar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Refik Halit Karay'lı jürisi de yarışanlar kadar etkileyiciydi. Ancak yarışmanın sonucunu belirleyen jürideki iki genç isim, yani Yaşar Kemal ve (şiirden romana hapisteyken geçen) Orhan Kemal olmuştur. Özellikle Orhan Kemal, *Aylak Adam*'a karşı amansız bir savaş vermiştir. Baykurt, hatıralarında bu mücadelenin kendisine aktarılmasını şöyle anlatır:

Yaşar [Kemal], 1958 Yunus Nadi yarışmasına gelen romanların ilk elemesini yapan Ön Kurul'daki konuşmaları, sonra da asıl değerlendirmeyi yapan Büyük Kurul'daki cengi anlatıyor: “Öbürleri *Aylak Adam* diye tutturunca sözü Orhan Kemal aldı. Başladı, Karataşlı Irazca Ana'yı anlatıyor. Bizimkinin soluğu gü.” (...) Nuriye Hanım bir daha gidip kahveleri getirdi. Yaşar da Yakup Kadri'yle, Refik Halit'le görüşmemizi anlatmaya başladı. Dinledi biraz. Sonra kesip sordu: “Anlattın mı Kurul'daki cengi Fakir'e?”
“Anlattım *Aylak Adam*'cılarını!”
“Gerçekçi edebiyatın yolunu kesecekler, ama yağma yok” (Baykurt 2002, s. 153–156)!

Alanda yükselmesi bu şekilde gerçekleşen Baykurt, çok geçmeden köy romanı-deneysel roman zıtlaşmasında aldı(rıldı)ğı pozisyonu edebi kimliğinin merkezine yerleştirecek, Atılgan gibi romancıları acımasızca eleştirecekti. Eleştirinin odağında deneysel romancıların siyasi sorumlulukları vardı:

Asıl uğraşılacak olan gerçekleri değiştirmektir. Türk köyü bugün, hala her türlü lafin dışında perişandır. Birçok köylerimizde insanların yemesi yeme, yatması yatma değildir. İnsan onuru ile bağdaşmayacak bir yaşayışları vardır. Gören göz, duyar kulak ve öteki insanlardan biraz

daha hassas olan sanatçı, bunlara acaba nasıl sırtını döner? İşi gücü bırakıp aylak insanlar üstüne bir takım edebiyat numaraları yapmak isteyenler yollarına devam etsinler... Biz de çalışsan 40 bin Türk köyünün acısını, çilesini sesimizin yettiği kadar duyurmaya çalışalım. (Akt., Fedai, 2011, s. 144)

Bu gelişmelerin sonucu olarak 1960 ve 1970’lerde dindar romancılar üç kategoride toplanmıştır. İlk ve en büyük kategori, Hekimoğlu İsmail ve Şule Yüksel gibi didaktik “hidayet romancıları” nı bir araya getiriyordu. Neredeyse tüm diğer romancıların düşük sanatsal yetkinlikleri ve/veya siyasetleri dolayısıyla reddettiği bu tür yazarlar, sekülerlikten uzaklaşmaya çalıştıkları alanın kalburüstü tabakasından olabildiğince uzaktı. İkinci kategorideki Emine Işın ve Sevinç Çokum gibi yazarların ilk kategoriden farkı İslamcı çizgiden çok milliyetçi çizgiye yakın olmaları idi, ancak bu farkın Fakir Baykurt ve Kemal Tahir gibi toplumcu gerçekçiler için dikkate almaya değer olduğunu söylemek zor olur. Dolayısıyla ikinci kategorideki bir yazarın alandaki itibarının ilkindeki bir yazarinkine benzer düzeyde olması şaşırtıcı değildir.

Üçüncü kategoriye ise belki tek başına Tarık Buğra tanınılıyordu. Buğra, dönemin “merkez sağ” olarak andığı noktada duran klasik anlamda bir muhafazakardı ve dindarlığı da şu ana kadar sözü geçen diğer yazarlarınkı gibi değildi. Alanda kazandığı başarının ilk iki kategorideki romancılarınkinin çok ötesine geçmesini ise işlediği konular ve teknik ustalığının yanı sıra, estetiği siyasetten en azından söylemsel düzeyde tamamen ayırmasına borçlu—sosyalist bir yazar için bir yük oluşturacak olan bu duruş, Buğra gibi sağcı bir yazarın kendisini hem “kötü” sağcı yazarlardan hem de toplumcu gerçekçilerden ayırıştırarak biricik bir noktaya gelebilmesini sağlıyordu.

Köy romanının zaferinin sonucu olarak fazlaca yazarı barındıramayacak kadar daralan bu pozisyon, tek bir kişi tarafından doldurulduğunda sahibine önemli bir avantaj getirebiliyordu. Ancak bu pozisyonda kalabilmenin ön şartı diğer her türlü yazarla araya geniş bir mesafe koymaktı; sonuç olarak Tarık Buğra edebiyatın Küllük Kahvesi gibi yarı resmi kurumlarıyla bağlantılı olsa da edebi kimlik olarak “bağımsız” görünmeyi tercih ediyordu. Röportajlarında bu tercihin altını ısrarla çizen Buğra, zaman içerisinde gerçekten de izole bir yazara dönüştü ve alanın sekülerleşme sürecini belirleme imkanından yoksun kaldı.

7. Sonuç

Herhangi bir edimin ahlaki bir ödev olarak verilebilmesi için öncelikle o edimin gerçekleştirilebilir olması gerekir. Bu durumda, “devlet, kültürün sekülerleşmesi sürecini biçimlendirmeye çalışmamalı” önermesinin anlamlı olması için devletin o sekülerleşmeden elini ayağını çekebilmesi mümkün olmalıdır. Aktardığım tarihsel anlatılar ise bu beklentinin gerçekçi olmadığına işaret ediyor. Devlet, sekülerleşme örüntülerini onları biçimlendirmeye çalışmadığı zaman bile biçimlendirmeye devam edebiliyor—sekülerleşmeyle ilk bakışta hiçbir ilgisi olmayan devlet edimleri, devlette yoğunlaşan devasa ekonomik, siyasi ve kültürel güç dolayısıyla o örüntüleri dolaylı yoldan biçimlendirebiliyor ve bu dolaylı etkiler oldukça belirleyici olabiliyor.

Eğer bu öngörmesi çok güç etkiler nüfuz ettikleri her alanı aynı biçimde etkileseydi “Mardin tezi”ni yeniden inşa ve tahkim etmek mümkün olabilirdi. 1940 Kuşağı’na yönelen saldırı şiir ve roman çevrelerini aynı tarzda sekülerleştirmiş olsaydı, devleti kontrol altına alacak demokratik güçlere sözü geçen edimleri daha az ya da daha çok yapmalarını salık vererek bu yazıyı sonlandırabilirdim. Ancak aktardığım tarihsel süreçler buna izin vermemektedir.

Bunlardan çıkan sonuç, devletin sekülerleşme kuramına araştırmacının alışması gereken bir

"serseri mayın" olarak girmesi gerektiğidir. Dolayısıyla, devleti merkeze oturtan sekülerleşme kuramcıları, fazlasıyla büyük bir belirsizlik dozuyla yaşamayı öğrenmek zorundadır. Aktardığım tarihsel süreçler, her bir sekülerleşme sürecinin kendi tarihselliği içinde açıklanması gerektiğinin altını çizerek kolay formüllerin önünü kapattıkları gibi her bir alanın tarihini diğer alanların tarihlerinin içine geçirerek araştırma sürecini karmaşıktırıyorlar.

Yine de burada ele aldığım tarihsel anlatılardan yola çıkarak sekülerleşme hakkında bazı sınırlı öngörülerde bulunmak mümkündür. Hem siyasetten özerklik hem de etkileşim yoğunluğu gözlemlendiğim çevrelerin ikisinde de 1940'ların başından itibaren çok yüksek seviyede olmuş olsaydı, devletin 1940 Kuşatışı şairlerine yönelttiği saldırının sekülerleşmeyi romanda veya şiirde daha elitist bir yöne sokması çok zor olacaktı. Aynı şekilde, bu iki değişken her iki çevrede de dönem boyunca çok daha düşük seviyede seyretmiş olsaydı, devletin yapacağı hiçbir şey sekülerleşmeyi ne şiirde ne de romanda çok daha katılımcı yapamayacaktı. Bu durumda sekülerleşme biçiminin asıl belirleyicisi olma rolü, buldukları çevreleri bu iki uçtan birine doğru itebilecek aktörlere düşmektedir. Edebiyatı – ya da müziği, ya da felsefeyi, ya da mimariyi – herkesin herkesi tanı[mak zorunda kal]dığı, siyaseti kendi ürettiği bir dille konuşan çevreler haline getirebilecek yazar örgütleri, edebi akımlar, hatta bireyler, eğer varolabilirlerse, Türkiye sekülerleşmesinin makus talihinin ötesine işaret edebilecektir.

Dolayısıyla liberal düşüncenin Mardin'de beliren varyantını kurtarmak mümkün olmasa bile "liberal" olarak anılagelmiş diğer bazı yazarlardan öğrenilebilecek şeyler vardır. Örneğin Mardin'e de ilham kaynağı olan Alexis de Tocqueville misali umutlarını piyasa yerine sivil topluma ve toplumsal sermayenin alacağı yeni biçimlere bağlayanlar için siyasetten özerklik fikrinin etkileşim yoğunluğuyla bileşiminin gerçek bir bir arada varolma kültürünü destekliyor olmasında şaşırarak bir şey olmamalıdır. Bu durumda, estetiği – ya da etiği, ya da önem verilen başka herhangi bir şeyi – din ile devlet arasında sıkıştığı gittikçe daralan alandan kurtarmak isteyenlerin yapması gereken şey, şiir çevreleri gibi sekülerleşmeyi daha katılımcı bir şekilde yaşayan alanları arayıp bulmak ve bu alanların sekülerleşmesini devletin değil sivil toplumun ve toplumsal sermayenin çerçevesinden izlemektir.

Kaynaklar

- Altunkaynak, H. (1977). *Edebiyatımızda 1940 kuşağı*. İstanbul: Yaylacık Basımevi.
- Baykurt, F. (2002). *Dost yüzleri (portreler): Özyaşam*. İstanbul: Papirüs Yayınları.
- Berkes, N. (1964). *The development of secularism in Turkey*. Londra: Psychology Press.
- Bourdieu, P. (1993). *The field of cultural production: Essays on art and literature*. New York, NY: Columbia University Press.
- Bourdieu, P. (1996). *The rules of art: Genesis and structure of the literary field*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Brown, W. (2003). Neo-Liberalism and the end of liberal democracy. *Theory & Event*, 7(1).
- Burawoy, M. (1989). Two methods in search of science. *Theory and Society*, 18(6),759–805.
- Büyükokutan, B. (2017). In pursuit of non-western deep secularities: Selfhood and the “Westphalia moment” in Turkish literary milieus.” *New Perspectives on Turkey*, 56, 3–32.
- Büyükokutan, B. (2018). Elitist by default? Interaction dynamics and the inclusiveness of secularization in Turkish literary milieus. *American Journal of Sociology*, 123(5), 1249–1295.
- Cady, L. E., & Hurd, E. S. (Eds.). (2010). *Comparative secularisms in a global age*. New York, NY: Palgrave MacMillan.
- Calhoun, C. J., Juergensmeyer, M., & VanAntwerpen, J. (2011). *Rethinking secularism*. New York, NY: Oxford University Press.
- Eğribel, E. ve Andı, M. F. (2010). *Kemal Tahir: 100 Yaşında*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Fedai, C. (Ed.). (2011). *Şiiri konuştular*. İstanbul: Sütun Yayınları.
- Fedai, Ö. (Ed.). (2011). *Romanı konuştular*. İstanbul: Sütun Yayınları.
- Fuat, M. (Ed.). (2008). *Çağdaş Türk şiiri antolojisi, 1920-1970*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Göle, N. (1996). *The forbidden modern: Civilization and veiling*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Gorski, P. S. (2003). *The disciplinary revolution: Calvinism and the rise of the state in early modern Europe*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Gorski, P. S. (2011). *The Protestant Ethic Revisited*. Philadelphia: Temple University Press.
- Graeber, D. (2001). *Toward an Anthropological Theory of Value: The False Coin of Our Own Dreams*. Springer.
- Graeber, D. (2014). *Debt-Updated and Expanded: The First 5,000 Years*. Melville House.
- İlgaz, R. ve Yağcı, Ö. (1993). *Fedailer mangası: Kırk kuşağı anıları*. İstanbul: Çınar Yayınları.
- İlhan, A. (1996). *“İkinci Yeni” savaşı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Jakobsen, J. R., & Pellegrini, A. (Eds.). (2008). *Secularisms*. Durham, UK: Duke University Press.
- Kabaklı, A. (2002). *Türk edebiyatı*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Karaalioğlu, S. K. (Ed.). (1983). *Çağdaş Türk şiir antolojisi*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Kocagöz, S. (1983). *Roman ve yazarlık onuru*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Kolcu, A. İ. (Ed.). (2011). *Modern Türk şiiri antolojisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Korkmaz, R. (Ed.). (2013). *Yeni Türk edebiyatı el kitabı (1839-2000)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kuhn, T. S. (1970). *The structure of scientific revolutions*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Kurşunluoğlu, M. K. (1967). *Acılı kuşak*. Ankara: Toplum Yayınları.
- Kuru, A. T. (2009). *Secularism and state policies toward religion: The United States, France, and Turkey*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Lakatos, I., & Musgrave, A. (1970). *Criticism and the growth of knowledge*. Cambridge, UK: University Press.
- Mardin, Ş. (1962). *The genesis of young Ottoman thought: A study in the modernization of Turkish political ideas*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Mardin, Ş. (1971). Ideology and religion in the Turkish revolution. *International Journal of Middle East Studies*, 2(3), 197–211.
- Mardin, Ş. (1973). Center-periphery relations: A key to Turkish politics? *Daedalus* 102(1), 169–190.

- Mardin, Ş. (1989). *Religion and social change in Modern Turkey: The case of Bediüzzaman Said Nursi*. New York, NY: SUNY Press.
- Mardin, Ş. (2011). *Türkiye, İslam ve sekülerizm: makaleler 5*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (1983). *Türk romanına eleştirel bir bakış 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (1990). *Türk romanına eleştirel bir bakış 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (1994). *Türk romanına eleştirel bir bakış 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Navaro-Yashin, Y. (2002). *Faces of the state: Secularism and public life in Turkey*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Necdet, A. (1993). *Modern Türk şiiri: 100 şair, 500 şiir: yönelimler, tanıklıklar, örnekler, albüm, şairler sözlüğü*. İstanbul: Broy Yayınevi.
- Özyürek, E. (2006). *Nostalgia for the modern: State secularism and everyday politics in Turkey*. Durham, UK: Duke University Press.
- Sarmaşık, B. (Ed.). (2001). *Edebiyat dünyasından Attilâ İlhan'a mektuplar*. İstanbul: Otopsi Yayınevi.
- Soysal, İ. (2005). *20. yüzyıl Türk şiiri antolojisi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Streeck, W. (2014). *Buying time: The delayed crisis of democratic capitalism*. Brooklyn, NY: Verso.
- Streeck, W. (2016). *How will capitalism end? Essays on a failing system*. London, UK: Verso.
- Tepe, S. (2008). *Beyond sacred and secular: Politics of religion in Israel and Turkey*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Toprak, B. (1981). *Islam and political development in Turkey*. Leiden: Brill.
- Toprak, Ö. F. (1968). *Duman ve alev: Günlük-anı*. İstanbul: May Yayınları.
- Tuğal, C. (2009). *Passive revolution: Absorbing the Islamic challenge to capitalism*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Ünlü, M. (2009). *Türkçede öykü - roman: Seçki (antoloji)*. İstanbul: İnkılap.
- Yavuz, M. H. (2009). *Secularism and Muslim democracy in Turkey*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.